

Пересопницьке Євангеліє: національна святиня та оберіг

На Волині, у середині XVI століття, під впливом ренесансних ідей, у монастирській тиші створювався перший рукописний переклад головного християнського твору книжною українською мовою, який став відомим у науковому середовищі і серед широкого загалу як Пересопницьке Євангеліє. Про нього сказано немало, проте у час, коли українців намагаються позбавити нашого існування як народу, нації, держави – важливо про цю святиню пам'ятати та знати.

Реймське, Остромирове, Галицьке, Добрилове, Полікарпове, Луцьке, Дубенське Євангелія – визначні пам'ятки вітчизняного рукописання покинули українську землю. Пересопницьке ж доля зберігала для нас. Його значимість особлива, позаяк вона яскраво підкреслює національну самобутність нашого народу, що й дало ймення цьому сакральному рукопису – Українська Першокнига.

Історія Пересопниці

Початкове історичне повідомлення про Пересопницю датується 1149 р., коли «прийшли в [город] Пересопницю два Юрійовичі, Ростислав і Андрій» [1]. Назва цього населеного пункту походить від слова «пересип», яке в X–XIII ст. означало земляний насип, вал чи огорожу — типові елементи фортець того часу. 1149 р. – це літописна згадка Пересопниці, яка фіксує вже існуюче середньовічне місто – центр удільного князівства Волині. Його традиції розвивались в контексті києворуської державності та продовжилися у литоворуську добу, коли було створено Першокнигу.

Події, завдяки яким Пересопниця потрапила на сторінки літопису, пов'язані з міжусобною князівською боротьбою, і подальшим примиренням Рюриковичів: «8.ІІ–21.ІІІ 1150 р.... князь Вячеслав схилився до миру. Тому що говориться: «Блаженні миротворці, бо вони синами божими наречуться»... земля Руськая умножилася б і змогутніла у братолюбстві князів. Отож князь Вячеслав послушав брата свого і свата Володимира, узявши до серця слова його, схилився до переговорів і до миру. Був бо князь Вячеслав незлобливий серцем, воздаючи хвалу преславному Богові і пам'ятаючи Писання... став тоді Вячеслав мовити братові своєму Юрієві: «Брате, мирися!»... вони так уладилися: Ізяслав одступив Юрієві Київ, а Юрій вернув Ізяславу усі данини новгородські, чого Ізяслав і домагався. І так, уладившись, вони роз'їхалися. І цілували вони хреста, і коли приспіла весна, вони мир учинили і вернулися в Пересопницю» [1].

Можна припустити, що пам'ять про пересопницьке князівське миротворення, яке відбулося згідно з християнськими цінностями, слугувало подальшому постанню на цій землі монастирського осередку. Так Микола Петров початок діяльності цієї обителі окреслює другою половиною XII ст., пов'язуючи з князем Андрієм Боголюбським [2, с. 302]. Також існує думка, що засновником Пречистенської Різдово-Богородичної обителі міг бути князь Мстислав Німий, який володів Пересопницею на зламі XII–XIII ст. У 1223 р. князь був учасником битви на Калці, у якій русько-половецькі війська зазнали нищівної поразки від монгол. В подяку за врятування свого життя Мстислав Німий, ніби, заснував Пересопницький монастир [3, с. 86]. Проте, ці версії не мають джерельного підтвердження.

Документальні джерела

Найдавніші писемні пам'ятки про діяльність цієї обителі датуються литоворуським часом, їх кількість невелика. У джерелах 1467, 1490 рр. згадується «ігумен пересопницький Іларіон», а 1499 р. княгиня Марія Чорторійська [4, с. 139]. Перший відомий документ – «Грамота пересопницького ігумена Іларіона про обмін мастками з луцьким старостою Петром Яновичем. 1467 р., 18 червня, Луцьк» [4, с. 42]. Наступний – «Обмінний листу луцького старости Петра Яновича ігуменові Пересопницького монастиря. 1490 р.» [4, с. 50]. Щоправда, більшість дослідників першість серед збережених монастирських джерел віддають саме цьому документу [2, с. 302; 5, с. 55]. Третім джерелом XV ст., належним минулому цієї обителі, вважається «Лист польського короля Олександра луцькому і кам'янецькому старості Семенові Юрійовичу з наказом ввести у володіння монастирем Пречистої Богоматері княгиню Марію Чорторійську. 1499 р., 12 вересня, Краків» [4, с. 55].

У хронологічно найдовший період функціонування обителі (XVI ст.) зберіглася найбільша кількість її документів. Вони також стосуються і польсько-литовської доби (1504, 1505, 1526, 1543, 1545, 1561, 1571, 1573, 1582, 1583, 1590, 1595, 1596, 1598, 1600 pp.) [2, с. 302–304; 5, с. 55–57]. Писемні джерела XVII ст. (1602, 1605, 1609, 1612, 1620, 1624, 1625, 1629, 1630 pp.) ілюструють процеси, які засвідчують явища, що призвели до завершення діяльності Пречистенської обителі [2, с. 304–307].

Найбільш інформаційним із згаданих вище документів є «Інвентар Пересопницького монастиря і села Пересопниці, складений ігуменом Симеоном Косовським під час передання обителі його наступникові ігумену Макарію Созанському 25 жовтня 1600 р.». У ньому зафіксовано перелік усіх споруд Різдва-Богородичної обителі, з майном, що в них знаходилось. Зокрема, монастирська книгозбірня містила як рукописні, так і друковані примірники. Серед них згадується «Тетресвангеліє друге, писане, атласом зеленим крите, зверху п'ять блях, посередині Розп'яття Господнє, а по кутах Євангелісти [5, с. 57]. Також в інвентарі описуються монастирське господарство і тогочасна Пересопниця, яка перебувала у власності місцевих ченців. Монастир отримував оренду за пересопницькі корчму і став, є згадка про пасіку, сад і два городи [2, с. 309].

Джерело XVII ст., у якому вказується про завершення діяльності Пречистенської обителі – «Грамота короля Сигизмунда III від 22 червня 1630 р.», згідно якої, монастир з усіма його будівлями і маєтностями був переданий у вічне володіння Клеванській єзуїтській колегії [6, с. 50–51].

Документальні матеріали і церковне начиння цієї обителі, після закінчення її функціонування могли опинитися в Почаївському Успенському монастирі. Про це може свідчити справа обсягом 114 аркушів «Про фондуші Пересопницького та Клеванського монастирів», розпочата 1490 р. та закінчена 1780 р. [7, арк. 2]. Згадана справа входила до «Опису справ Духовного Собору Почаївського монастиря за 1458–1833 pp.». Можна припустити, що разом з документами з Пересопниці до Почаєва могли потрапити і богослужбові книги, серед яких і «Пересопницьке Євангеліє» (1556–1561 pp.). Архів Почаївського монастиря не зберігся в повному обсязі. Доля окремих груп його документів є невідомою. Подальше детальне дослідження збережених архівних матеріалів Успенської обителі, здатне пролити світло на ймовірне збереження в її стінах Першокниги, після того як завершилася діяльність Пречистенського Різдва-Богородичного монастиря.

Доба створення, найменування рукопису

Написання Пересопницького Євангелія збіглося у часі із епохою Великих географічних відкриттів та появою друкарства, які мали вплив на процеси перетворення етносів у нації. Поширення Реформації на європейському континенті спонукало до створення книжкових текстів, ближчих до живої мови. У цей час активно формувався староукраїнський письмовий стандарт – у ділових актах, літописах, проповідницькій літературі. Пересопницький переклад канонічного церковнослов'янського євангельського тексту на українську літературно-писемну мову став своєрідним актом її культурного утвердження у сакральній сфері. Він був здійснений ченцем Михайлом Василієвичем із Сянока та архимандритом Григорієм. У рукописі зазначено: «А почалос єсть писати сіє Євангеліє року 1556-го місяця августа 15-го, на день успенія Пресвятыя нашеа Богородица и присно Девы Марія». Відбувалось це у Дворецькому Троїцькому монастирі (тепер територія Хмельницької області). Роботи «суть доконани в лето тысячноє 561 на памят усікновенія Святого і славного пророка, предитечі и хрестителя Господня Іоанна місяця августа 29-го дня» у Пересопницькій Різдва-Богородичній обителі (тепер територія Рівненської області) [8, с. 15]. Так серпневі християнські свята окреслили п'ятирічний час творення найвідомішого Євангельського тексту, що побачив світ на теренах України. Існує думка, що за місцем, де розпочиналося написання «справедливіше було б називати пам'ятку Дворецько-Пересопницькою» [9, с. 86]. Проте, у науковому світі й серед широкого загалу її найменування, за тереном, де Євангеліє було продовжено і закінчено, де відбувалося творення більшої його частини, міцно закріпилося як Пересопницьке. Справді, робота над цим проектом тривала, з перервою, п'ять років і відбувалася на різних локаціях. Незважаючи на це, «упорядникам та переписувачам вдалося зберегти єдині принципи організації тексту, розташування рядків, полів тексту, типів

та видів вишуканого оздоблення, мистецтва письма, оформлення заставок, колонтитулів, сумаріїв, глос та інтерполяцій не лише з огляду на вимоги до релігійних текстів, але й на традиції української книжної культури XVI ст.» [10]. Спільні правила побудови цієї рукописної книги, свідчать про єдність, системність і плановість задуму. Це підсилює думку, що Пересопницьке Євангеліє – результат скоординованого, продуманого проекту, для якого Пересопниця була обрана не випадково. Сучасний дослідник П. Кралюк вважає, закономірністю те, що саме Перечистенський Різдово-Богородичний монастир став місцем, де було завершено Першокнигу [11]. Назва Пересопницьке Євангеліє стало її усталеною назвою в науці та суспільстві.

Меценати

Цей рукопис є першим відомим перекладом канонічного церковнослов'янського євангельського тексту українською літературно-писемною мовою. Іван Франко, аналізуючи дослідження Павла Житецького, присвячене євангельським переспівам XIX ст. на українську мову і порівнюючи їх з пересопницьким манускриптом, зазначає, що найстарший переклад (XVI ст.) є своєрідним взірцем, який глибоко вникнув у дух української народної мови [12, с. 215].

У той час Реформація в Європі вже переклала Біблію на народні мови: Мартін Лютер – німецькою, Ян Гус – чеською, Франциск Скорина – руською (з білоруським живомовним елементом) [13, с. 14]. Пересопницьке Євангеліє було не державним мегапроектом, а глибоко особистою справою волинської шляхти. Головна меценатка – княгиня Анастасія Юріївна Заславська-Гольшанська (бл. 1510–1561 рр.), вдова князя Кузьми Івановича Заславського, яка після його смерті 9 травня 1556 р. замовила книгу як богоугодну справу для спасіння душі свого чоловіка. Початковий етап створення Євангелія розпочався у Дворецькому Троїцькому монастирі, у зв'язку з перебуванням там його ініціаторки і замовниці. «Існує припущення, що княгиня-вдова вирішила піти в монастир і в чернецтві отримала ім'я Параскева. Під останнім вона фігурує в Пересопницькому Євангелії» [11].

У його післямові зазначено, що «книгу чотирьох євангелістів, перекладену з болгарської мови на руську» створено «накладом благовірної та христоролюбивої княгині Кузьминої Іванівни Заславської, княгині Параскевії, званої Настасією Юріївною Гольшанською» [14, с. 392]. Їй допомагали – дочка Ганна-Євдокія та зять Іван Федорович Чорторийський, резиденція яких в Клевані (поблизу Пересопниці) робила монастир своєрідним «домашнім» осередком. Вірогідно родинні стосунки були одним з чинників переміщення центру творення Пересопницького Євангелія з Троїцької обителі у Пречистенську.

Поява рукопису, у якому текст Святого Письма представлено не у звичній тогочасній формі, а як переклад з мови болгарської (церковнослов'янської) на мову руську (українську), було символом нової писемної форми мешканців Волині, які усвідомили, що сакральні тексти можна і потрібно писати, виголошувати та слухати рідною мовою. Також цей фоліант необхідно розглядати як чинник нової епохи, який хоча ще реалізовувався традиційним рукописним способом на пергаменті, (папір для рукописних книг у той час вже використовувався), проте презентував новоспечені ідеї Лютера, відгомін яких – «Біблія для всіх» дістався Волині.

Пересопницьке Євангеліє з'явилося в Пересопниці, бо це був «домашній» проект Заславських-Чорторийських – локальний, емоційний, рукописний, для простих волинян у часи духовних пошуків, а не в «офіційному» Острозі, який перейняв естафету сакрального книготворення через два десятиліття, маючи можливість застосувати нові друкарські технології, але орієнтуючись на канонічність і збереження церковнослов'янської мови, а також, безумовно дбаючи про розповсюдження Слова Божого (тираж Острозької Біблії сягав більше тисячі екземплярів).

Мистецьке оформлення

Пересопницьке Євангеліє часто називають «вершиною українського рукописного мистецтва середини XVI ст.» [9, с. 85; 87]. Це пояснюється поєднанням народної орнаментики, ренесансного декоративного стилю, високим рівнем каліграфії. Книга написана на 482 пергаментних аркушах (380x240мм). Вага в оправі складає 9 кг 300 г [15, с. 75]. Основний текст створений пізнім українським уставом і півуставом з елементами скоропису темно-

коричневим чорнилом, кіновар'ю та суриком з мінеральних і рослинних пігментів. В орнаментах Першокниги чітко проглядаються традиції волинської книжкової школи. Палеографічний аналіз засвідчив, що текст написаний трьома почерками. Дослідники переконані, що у Пересопницькому монастирі разом з Михайлом Василієвичем та архимандритом Григорієм євангельські тексти створював писець, ім'я якого залишилося невідомим [16, с. 73].

Фахівці з рукописної спадщини допускають, що високохудожнє оздоблення Пересопницького Євангелія було виконано двома майстрами, які дотримувалися різних мистецьких уподобань. Одним із них вважають також писця Михайла Василієвича, якому приписують великі багатобарвні рослинні рамки на початкових сторінках і навколо зображень євангелістів, виконані в стилі Ренесансу [17, с. 20].

Ім'я творця пересопницьких мініатюр є невідомим. Проте, 2011 р. оприлюднено думку, що їх автором був не переписувач рукопису чи малярі волинської школи, а галицький іконописець Федуско [18]. За браком прямих джерел, зокрема, згадки про творця мініатюр, серед виконавців цього рукопису в її післямові, це припущення ґрунтується на методі формального аналізу атрибуції робіт пересопницького майстра-мініатюриста. Воно було «неоднозначно сприйняте в академічних мистецтвознавчих та історичних колах» [19, с. 458–459]. Подальша відсутність наукової дискусії, з приводу причетності Федуска до створення Пересопницького Євангелія, з одного боку може свідчити про несерйозність відповідної гіпотези, з іншого, залишає простір для інтерпретацій. На думку автора цього дослідження, участь самбірського іконописця в художньому оформленні Першокниги є ілюзорною. Твердження Левка Скопа, напевно, можна доповнити й іншими припущеннями. Наприклад, що Федуско міг розпочинати власну мистецьку діяльність мініатюриста у таких відомих галицьких центрах рукописної книги другої половини XVI ст., як Стрий, Дрогобич, Львів. Залишається констатувати, що ймовірна пересопницька праця самбірського маляра, сьогодні так і залишається гіпотезою, яка не підтверджена документально.

Знаний вітчизняний дослідник рукописної книги Ярослав Запаско не сумнівався – автором пересопницьких мініатюр був «досвідчений, вишколений митець», який «працював, однак, в іншому стильовому ключі, ніж Михайло Васильович». Науковець схилився до того, що «цього майстра слід шукати в середовищі волинських іконописців середини XVI ст. з якими він пов'язаний основними засадами своєї творчості [9, с. 88]. Мініатюри у Пересопницькому Євангелії мають певні іконографічні відмінності, у порівнянні з іншими тогочасними зображеннями. Зокрема, Марко, на противагу загальноприйнятому трактуванню розподілу символів євангелістів, зображений з орлом, а Йоан – з левом, згідно первинній версії Іринія Ліонського, запропонованій ще у II ст. [20, с. 91]. Це може свідчити про глибинні знання пересопницьких творців та дотримання ними архаїчних християнських традицій, які реалізовувалися у сакраментальній формі, та були модерними у мовно-змістовому вимірі.

Певні особливості дослідники вбачають і у самих зображеннях євангелістів. Хоча автор мініатюр в цілому дотримується найбільш усталеної іконографічної схеми «Євангеліст за роботою», проте жоден з них «не зображений в момент писання тексту Святого Письма», поруч об'єкта своєї праці. Вирізняється серед них постать Йоана, який перебуває в динамічній рівновазі. Сучасний дослідник Г. Юхимець відзначає: «Подібні прийоми можна побачити лише в окремих мініатюрах, що прикрашають різні українські книги, але не в одному манускрипті» [20, с. 98].

Мова Першокниги

Характерними рисами пересопницького рукопису є витонченість і довершеність художнього оформлення, яке гармонійно доповнює текстову частину, перекладену тогочасною книжною українською мовою. Текст під впливом європейської традиції поділений на глави, кожна з яких починається з сумарія (короткого викладу змісту наступної глави), вписаного в рамку. З відомих українських перекладних конфесійних текстів Пересопницьке Євангеліє сумарії фіксує вперше [13, с. 27]. За давньою слов'янською традицією кожне Євангеліє у Першокнизі, розділено на зачала. До них належать вкази, які пояснюють, коли читати певний євангельський текст. Переписувач пояснює їх наявність наступним чином: «Зрозумій же й це, брате: ті дрібні письмена, що в начертаннях поставлені там, де позначається глава, не

дарма написані. А для того, щоб ти знав, що одна глава містить у собі кілька зачал, і про це в ній зазначено. Також [це зроблено] для людей римського закону, тобто латинян, у яких [розділи] не називаються зачалами, а лише капітулами, а нашою мовою – главами, щоб, коли хтось тебе про це проситиме, ти міг йому негайно, тобто швидко, знайшовши [потрібне місце], вказати» [13, с. 27].

Книжна українська мова другої половини XVI ст. у Пересопницькому Євангелії виблискує не менш яскраво як художня ілюмінація цього манускрипту. Його довголітня дослідниця Інна Чепіга неодноразово наголошує саме на мовних особливостях цього рукопису. Ось лише декілька її зауваг: «Пересопницький рукопис привертає увагу вчених насамперед своєю українською мовою» [13, с. 30], «Мова Пересопницького Євангелія містить значну кількість власне українських мовних рис, які стосуються практично всіх розділів лінгвістики. Пересопницьке Євангеліє має українську будову речень... Текст звучить природно по-українськи» [13, с. 47], «Пересопницьке Євангеліє засвідчує конструкції, які згодом стали нормою української національної літературної мови» [13, с. 48].

Дослідження рукопису, мандри

Першим, науковцем, хто вивчав цей волинський фоліант, був філолог-славіст Осип Бодяньський, який у 1838 р. ознайомився з ним у бібліотеці Переяславської духовної семінарії. Саме він означив пам'ятку як безцінний скарб, де українська мова чиста як зорі небесні [21, с. 65]. До Переяслава Пересопницьке Євангеліє передав гетьман Іван Мазепа як подарунок місцевому кафедральному собору, який був збудований його коштом. Запис про це зроблено на нижніх полях аркушів 2–7 рукопису: «Сіє Євангеліє прислано и дано ест от ясневельможного его милости пана Іоанна Мазепа, войск его царского пресветлого величества Запорозких обоих сторон Дніпра гетмана, и славного чина Стго апостола Андрея кавалера, до престола Переяславского епископского; которий от его ж ктиторской милости создан, обновлен, и драгоценными утвари церковными украшен, при преосвященном епископі Захаріі Корниловичі. Року 1701, апреля 17 дна» [13, с. 18].

Можна припустити, що Іван Степанович, який наприкінці XVII ст. неодноразово бував на Волині, отримав цей фоліант саме там. Як згадувалося вище, місцем його збереження міг бути Почаївський монастир. Інна Чепіга зазначає, що «подарованим Євангелієм активно користувалися при богослужінні в Переяславському кафедральному соборі. Коли ж українська Церква остаточно підпала під відання російського Синоду і на переяславську кафедру почали призначатися єпископи росіяни, Євангеліє як непотрібне для кафедри, було передане до бібліотеки Переяславської семінарії. Дослідники вважають, що це могло трапитись не раніше 1799 р., коли переяславський єпископ став називатись малоросійським» [13, с. 18].

У бібліотеці Переяславської семінарії, окрім Осип Бодяньського нею у 40-і рр. XIX ст. милувався художник Київської археографічної комісії Тарас Шевченко, який відзначив розкіш оздоблення і українську мову тексту. У своїх нотатках як член Археографічної комісії поет зазначає, що Євангеліє 1556-1561 рр. «вишуканіше й розкішніше від іншого, написане малоросійським наріччям 1556 р. з написом на краях перших аркушів» [13, с. 20]. У 60-х рр. XIX ст. семінарію з Переяслава перевели до Полтави. Тут рукопис перебував до 1873 р., коли його передали тодішньому міністру народної освіти та обер-прокурору Священного синоду графу Дмитрію Толстому. Так Пересопницьке Євангеліє опинилася за межами України, в Петербурзі, де надалі було подароване великому князю Петру Георгійовичу, принцу Ольденбургському. Лише через шість років після його смерті, в 1887 р., цей фоліант повернувся до бібліотеки Полтавської духовної семінарії [11].

Під час перебування Пересопницького Євангелія у Полтаві, розпочалось активне наукове вивчення рукопису, яке започаткував знаний київський літературознавець Володимир Перетц. Він привернув увагу до пам'ятки Григорія Павлуцького, Олександра Грузинського, Івана Каманіна. Серед полтавських дослідників Першокниги необхідно відзначити – протиєрея Миколу Думитрашка, автора роботи «Чудовий рукопис у Полтавській семінарії (Пересопницьке Євангеліє)», а також випускника цієї семінарії Павла Житецького. Саме його «Опис Пересопницького рукопису XVI ст.» став основою для подальшого вивчення волинського манускрипту як визначної культурної та мовної пам'ятки.

У 1915 р. Пересопницьке Євангеліє з єпархіального Давньосховища, де воно вже зберігалося у той час, передали до музею Полтавського губернського земства, на базі якого у подальшому постав місцевий краєзнавчий музей [21, с. 66]. В інвентарній книзі цього музейного закладу, де рукопис обліковувався під № 50300, зазначалося: «Євангеліє «пересопницьке», рукописне, на 482 аркушах одбірного пергаменту (з них перший аркуш незаповнений), виконане «полуустановом», здоблене різнокольоровими заставками, виконаними золотом, кіновар'ю та фарбами... [21, с. 67]. Збірка рукописних книг Полтавського краєзнавчого музею нараховувала 117 одиниць. Як зазначається в «Збірнику, присвяченому 35-річчю музею» (1928 р.), «...серед них найбільшій увазі і пошани заслуговує Пересопницьке Євангеліє 1561 року. ...Студіюючи мову Пересопниці помітимо, що ближче до слов'янських оригіналів написано Євангеліє Матвія та Марка, ближче ж до мови народної – Луки та Іоана. Але й перші двоє Євангелій дають досить надрядкових приписок – пояснення мовою українською». ...Подароване Мазепою Євангеліє, мабуть, довго ще вживалося в церковних відправах, аж доки єпископи русифікатори не здали його до архібібліотеки переяславської семінарії... [21, с. 67].

У 1941 р., з початком німецько-радянської війни частину музейних цінностей Полтавського краєзнавчого музею було евакуйовано до Уфи (РФСР). Згідно з повідомленням Володимира Мокляка, довголітнього заступника директора з наукової роботи Полтавського краєзнавчого музею, попередньо, до списку на евакуацію предметів Полтавського державного історико-краєзнавчого музею (тодішня назва закладу), Пересопницьке Євангеліє не було занесено. Однак, в останню мить завгосп музею Маркіян Браїлко, з музейної бібліотеки, де тоді зберігався цей рукопис, переніс його до ящика, у якому знаходилася порцеляна, відібрана на евакуацію. Першокнига опинилася аж в Уфі, а 1943 р., в полум'ї війни згоріли музейні предмети етнографічного та природничого відділу Полтавського державного історико-краєзнавчого музею, бібліотека, фонотека та інші цінності. Серед них рукописне Євангеліє 1600 р., і Євангеліє віленського друку 1644 р. [22, с. 111].

У зв'язку з відсутністю Першокниги в евакуаційному акті приймання-передавання, після закінчення війни манускрипт повернувся не до Полтавського державного історико-краєзнавчого музею, а до Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника. Завідуюча фондами цього закладу звернулася до відомого дослідника старовинної книги Сергія Маслова з проханням атрибутувати рукопис, який надійшов з евакуації. Саме Сергій Іванович не лише встановив, що це Пересопницьке Євангеліє, але й ініціював його передачу до Академії наук України. «24 грудня 1948 р. розпорядженням Комітету у справах культурно-просвітницьких установ УРСР рукопис передали на постійне зберігання у фонди відділу рукописів Державної публічної бібліотеки АН УРСР» [23, с. 28]. Сьогодні – це Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського. Так Першокнига стала складовою частиною колекційних зібрань найбільшої книгозбірні країни та була визнана чинним законодавством національним надбанням. У 2001 та 2011 рр. спільними зусиллями Інституту рукопису НБУВ та Інституту української мови НАНУ, побачило світ видання «Пересопницьке Євангеліє 1556–1561 рр. Дослідження. Транслітерований текст. Словопокажчик». У ньому представлені різнопланові дослідження рукопису та його текст тогочасною живою українською мовою із застосуванням сучасної графіки. Також міститься повний перелік усіх словоформ, з граматичними характеристиками, значеннями та точними посиланнями на їх місцезнаходження у рукописі. У 2008 р. Видавничий дім «АДЕФ-Україна», за сприяння Київської митрополії УПЦ та НАН України, вперше втілив у життя (дотримавшись розмірів та ваги) повне факсимільне видання рукопису. Це надало широкому суспільному загалові можливість ознайомитися із текстом Першокниги, доробком її творців та меценатів [25, с. 45].

Державний символ, білі плями

У 1991 р., під час присяги Президента на вірність своєму народові, поряд з Конституцією України та Актом проголошення незалежності знаходилося Пересопницьке Євангеліє. Про це згадує Микола Жулинський: «...5 грудня 1991 р. я з балкона Верховної ради України з надзвичайним хвилюванням дивився, як Леонід Кравчук приносив присягу на вірність українському народові і державі, покладаючи руку на Пересопницьке Євангеліє» [26, с. 184].

Надалі це стало традицією, президентська інавгурація не обходиться без цього манускрипту. У грудні 2004 р. парламент затвердив «Порядок проведення урочистого засідання Верховної Ради, присвяченого прийняттю присяги новобраного Президента України», в якому зазначено, що новообраний Президент зобов'язаний покласти праву руку на Конституцію і Пересопницьке Євангеліє [24, с. 34]. «Тому за новітніх часів – як символ духовної спадкоємності та давньої культурної традиції України – Пересопницьке Євангеліє набуває значення «політичного символу нації», одного з «клейнодів», та використовується під час інавгурації усіх Президентів нової Української держави» [27, с. 3].

Історична біографія Української Першокниги, як відзначає, один із її дослідників Микола Федоришин, сьогодні відома ще не в повному обсязі та містить «білі плями», серед яких:

1. Локалізація монастиря з церквою Св. Трійці не у Двірці, а Заславі, де могло розпочинатися написання пам'ятки.
2. Причини переїзду творців Пересопницького Євангелія до Пересопниці.
3. Ідентифікація третьої особи писця рукопису.
4. Місцезнаходження Пересопницького Євангелія з 1630 по 1701 рр. [28, с. 73].

Також, наявна інформація, з документів дотичних до минулого Троїцької і Різдво-Богородичної обителей, залишає не з'ясованими можливий унійний період юрисдикційної належності Пречистенського монастиря у XVII ст. та жіночий статусу цієї обители, про що згадує znana дослідниця Софія Сенік [2, с. 306]. Останнє, певною мірою, перекликається з припущенням про ігуменство Анастасії Заславської у Троїцькій обители, яке, як і більшість пересопницьких гіпотез, не підтверджено документально [15, с. 74]. Встановлення окремих невідомих сторінок історії Першокниги відкриває перспективи для подальших наукових досліджень. Цікавим у цьому плані можуть бути і рукописні відтворення, що наслідували Пересопницьке Євангеліє. Таким є список датований 1571 р., об'ємом 217 аркушів, написаний на папері, що виготовлявся у Німеччині у другій половині XVI ст. [29]. Він зберігається у Черкаському обласному краєзнавчому музеї і потребує комплексного дослідження.

Значення

У післямові до Пересопницького Євангелія наголошено, що ця книга постала «для лепшого вразумлення люда християнського». Як зауважує, один із причетних до процесу створення факсимільного видання цього рукопису митрополит Олександр Драбинко: «Ми і є цей люд! І ми маємо робити все від нас залежне аби «врозумлятися» нею [Євангелією] та зберегти її для наступних поколінь українців [27, с. 10].

Українська Першокнига активно вивчалася і вивчається мовознавцями, палеографами, кодикологами, археографами, культурологами, істориками, мистецтвознавцями, релігієзнавцями, філософами. Територію Пересопниці з кінця XIX ст. досліджують археологи [30]. З серпня 2011 р. тут діє Культурно-археологічний центр «Пересопниця» [31]. Його експозиція, на основі археологічних знахідок, розповідає про діяльність місцевих мешканців у різні історичні періоди. Також тут, в контексті вітчизняної історії, представлені матеріали про відомий рукопис, створений на цій землі. З 2009 р. активним членом археологічних експедицій, які досліджували цю територію був рівненський музейник Олексій Войтюк [30, с. 144]. У 2021 р. він, вже як досвідчений і знаний археолог, очолював пересопницьку археологічну експедицію. На той час стратегічною метою щорічних археологічних розкопок у Пересопниці залишався пошук залишків Пречистенського монастиря, де творилася Першокнига [32]. Напрямок досліджень мав продовжитися і в наступні роки. Проте, з початком повномасштабного вторгнення московських завойовників в Україну, Олексій Войтюк добровольцем став на захист України. У 2023 під Бахмутом археолог загинув... [33].

У липні 2022 військовослужбовець ЗСУ – директор культурно-археологічного центру «Пересопниця» Іван Солодуха, під час онлайн-участі в круглому столі «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності», що проходив на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею і зібрав вітчизняних дослідників Першокниги, зазначив: «Ми відстоюємо наш народ, нашу історію, культурну та історичну спадщину. Саме Пересопницьке Євангеліє засвідчує, що українці створили власну культурну площину, яка

грунтувалась на доробках християнської Церкви, мали власне бачення просвітництва рідного народу, яке було пов'язане з традиціями своїх предків» [34, с. 15].

Усяке явище минулого не виникає на порожньому місці, до його появи спричиненні різноманітні події та особистості, сам плин історичного процесу. Також не кожен народ має таке позначення, як Першокнига, яка з абсолютною точністю засвідчує певний етап національного розвитку суспільства [35, с. 11]. Саме середина XVI ст. ознаменувала для України творення цієї рукописної пам'ятки, яку протягом століть тут зберігають, шанують, вивчають, популяризують. Пересопницьке Євангелія стало благою вістю для українських душ. Цей безцінний фоліант, що перетворився у ключовий елемент національно-духовної традиції, впливав і продовжує впливати на нащадків свого творення, є особливим рукописним шедевром, який формував та розвивав українську ідентичність, єднав і продовжує єднати усіх нас, незважаючи на те, що двічі залишав рідну землю, вцілів і повернувся. Без Пересопницького Євангелія тепер неможливо уявити наш національний простір. Існування Першокниги допомагає і надихає у боротьбі за вільну, незалежну Українську державу. Тому незнищеним є й народ, предки якого створили цей манускрипт, який протягом століть береже і згуртовує українців.

Література і джерела:

1. Літопис Руський. Роки 1149–1151.
2. Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці, чоловічий. Горін С. Монастирі Луцько-Острозької Єпархії кінця XV – середини XVII ст. : функціонування і місце у волинському соціумі. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Ін-т народознавства НАН України. Київ : Києво-Могилян. акад., 2012. С. 302–307.
3. Рожко В. Монастир Різдва Пресвятої Богородиці в Пересопниці. Наукові записки [Рівненського обласного краєзнавчого музею]. Рівне, 2011. Вип. IX. Ч. I. С. 84–92.
4. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. у двох томах. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. 630 с. <https://museum.rv.gov.ua/scientific-notes-of-the-rokm>
5. Пономарьова Т. Пересопницьке Євангеліє: до питання та вивчення джерел. Наукові записки... С. 54–63.
6. Прищепа Б. Давня Пересопниця. Наукові записки... С. 47–53.
7. Державний архів Тернопільської області. Ф. 258. Оп. 3. Спр. 150. 541 арк. Опис справ Духовного Собору Почаївського монастиря за 1458–1833 рр.
8. Чепіга І.П. Дві яскраві дати національної української святині. Наукові записки... С. 15–19.
9. Запаско Я.П. Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга. Львів: Світ, 1995. 480 с.
10. Дубровіна Л.А., Гнатенко Л.А. Кодикологічні особливості Пересопницького Євангелія як пам'ятки книжної культури: тези доповіді для Міжнародної наукової конференції «Пересопницьке Євангеліє та рукописна традиція в історії та сьогоденні слов'янських культур» (26 травня 2011 р.).
11. Кралюк П. Євангеліє княгині Жеславської.
12. Франко І. [Рец. на публ.:] П.И. Житецкій, О переводах евангелія на мало-русскій языкъ, Спб., 1906, кн. 65 (Відб. з Извѣстій отдѣленія русскаго языка и словесности Импер. Академіи Наукъ). Записки наукового товариства Шевченка, 1906. Т. 70. Кн. II. С. 214–216.
13. Чепіга І. Пересопницьке Євангеліє – унікальна пам'ятка української мови. Пересопницьке Євангеліє. Дослідження. Транслітерований текст. Словопоказчик. НБУВ, ІУМ, УМІФ. Київ, 2001. С. 13–54.
14. Колофоний запис писця. Пересопницьке Євангеліє. Дослідження... С. 392–393.
15. Дубровіна Л. А., Гнатенко Л. А. Археографічний та кодикологічний опис Пересопницького Євангелія. Пересопницьке Євангеліє. Дослідження... С. 74–104.
16. Гнатенко Л.А. Письмо Пересопницького Євангелія та графіко-орфографічні особливості пам'ятки. Пересопницьке Євангеліє. Дослідження... С. 55–73.
17. Гнатенко Л. Пересопницьке Євангеліє як кодекс. Наукові записки... С. 20–24.
18. Скоп Л. Майстер мініатюр Пересопницького Євангеліє – Федуско, маляр зі Самбора. Дрогобич : Коло, 2011. 80 с.

19. Гринда Б. [Рец. на публ.:] Скоп Л. Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія Федуско, майстер із Самбора. – Дрогобич: «Коло», 2011. – 79 с.; іл. Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2011. Вип. 22. С. 455–459.
20. Юхимець Г. Мініатюри Пересопницького Євангелія: іконографічний аспект зображення євангелістів. Пересопницьке Євангеліє – видатна пам'ятка української національної культури : матеріали Всеукраїнської міждисциплінарної наукової конференції, присвяченої 450-річчю написання Пересопницького Євангелія / Упорядник П.М. Кралюк. Ізяслав-Острог, 2011. С. 89–99.
21. Супрун Т.Ю. Фесик К.Б. Найсвятіший раритет (з історії колекції Полтавського краєзнавчого музею). Наукові записки... С. 64–73.
22. Тимошук О.О. Двірецько–Пересопницьке Євангеліє: Історія. Творці. Таємниці / Навчальний посібник. Хмельницький: Поліграфіст, 2012. 120 с.
23. Степченко О.П. Пересопницьке Євангеліє – питання збереженості та популяризації. Наукові записки... С. 25–30.
24. Степченко О. Пересопницьке Євангеліє у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: зберігання та популяризація. «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності». Матеріали круглого столу. 28.07.2022 р., присвяченого Дню Української Державності. Київ, ТОВ «Видавничий дім «АДЕФ-УКРАЇНА», 2022. С. 24–40.
25. Істоміна А. Коцур В. Пересопницьке Євангеліє: 460 років історії «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності»... С. 41–71.
26. Жулинський М.Г. Ні не така доля нам судилася. Пересопницьке Євангеліє – питання збереженості та популяризації. Наукові записки... С. 171–185.
27. Драбинко О. Пересопницьке Євангеліє (1556–1561). «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності»... С. 3–10.
28. Федоришин М. Сучасні розвідки у дослідженні «білих плям» в історії Пересопницького Євангелія. «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності»... С. 72–81.
29. Урицька С. В черкаському музеї зберігається рукописний список Пересопницького Євангелія.
30. Прищепа Б.А., Чекурков В.С., Войтюк О.П. Пересопницький археологічний комплекс. Наукові записки... С. 140–147.
31. Романчук О.С. Механізм державного управління при створенні культурно-археологічного центру «Пересопниця». С. 148–157.
32. У селі на Рівненщині археологи шукають монастир, де написали Пересопницьке Євангеліє.
33. Підтвердилася загибель на фронті археолога Олексія Войтюка, який вважався безвісти зниклим з 2023 року.
34. Солодуха І. Пересопницьке Євангеліє – святиня України. «Пересопницьке Євангеліє – символ української державності»... С. 13–16.